

Олексій ЗЛАТОГОРСЬКИЙ (Луцьк),
Сергій ДЕМЕДЮК (Шацьк)

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЕКТ «ШАЦЬКЕ ГОРОДИЩЕ»

Останніми роками все більшої популярності у Європі, а в Україні – у Криму, набуває так званий археологічний туризм – використання пам'яток археології з туристичною та рекреаційною метою.

У рамках інвестиційного проекту «Створення державного історико-культурного заповідника «Стародавній Шацьк» планується проведення археологічних досліджень на території пам'ятки археології місцевого значення «Городище та багатощарове поселення в урочищі «Сад» з подальшою консервацією та експонуванням відкритих об'єктів.

Рентабельності здійснення проекту буде сприяти його розміщення в туристично-рекреаційній зоні Волині, на території державного природного заповідника «Шацький Національний парк».

Пам'ятка археології розміщена на земельній ділянці загальною площею 5 га, на східній околиці смт Шацьк. Ділянка впродовж останніх 50 років активно розорується.

Урочище «Сад» займає високий мис при березі озера Люцимир, який піднімається на чотири метри над рівнем води. Озеро знаходиться з південної сторони городища. З східної і північно-східної сторін городище обмежене болотом. Північну і західну частину поселення займає сучасна житлова забудова (Рис. 1).

Місцеве населення дане городище і поселення називає – «Гора», а всю місцевість – «Сад». Вперше в науковій літературі, як давньоруське городище, його зафіксував на «Археологічній карті Волинської губернії» В. Антонович [Антонович, 1900, с. 61]. У 1930-х рр. розвідки у цій місцевості проводив краєзнавець О. Цинкаловський. У краєзнавчому словнику, виданому у Вінніпезі у 1984–1986 рр., він, зокрема, зазначив:

«На березі озера Люцимира було овальне городище, яке займало $\frac{1}{4}$ га» [Цинкаловський, 1986, с. 535]. Контамінація «було» стосується, напевно, відсутності інформації (і, відповідно, досліджень) про Шацький край за радянський період. Прикордонний характер цієї північно-західної частини Волині зумовив призупинення тут будь-яких археологічних розвідок та досліджень. Стосовно розміру городища, вказаного дослідником, то його таку категоричність, напевно, варто віднести до друкарських помилок, адже майже весь архів книги двічі був знищений і Цинкаловському доводилося його відтворювати без джерел.

Варто також згадати, що городище і поселення на початку 1960-х років відвідав Юрій Кухаренко, який (з незрозумілих нам поки що причин) занотував: «По свіденням В.Б. Антоновича, возле города [Шацька] на берегу озера Люцемир расположено овальное городище и большой курган. При обследовании берегов озера нам не удалось обнаружить городища, а «курган» оказался поздним военным укреплением» [Кухаренко, 1961, с. 31].

Наприкінці 1980-х рр. на городище працівником Волинського краєзнавчого музею О. Чемерис було виготовлено охоронну документацію.

У 2008 році на городищі були проведені розвідки працівниками Волинської філії ОАСУ. У центральній частині городища було закладено три шурфи розмірами 2x2 м. Культурний шар простежується з глибини 0,10 м у вигляді фрагментів кераміки, глиняної обмазки, остеологічних матеріалів тощо.

Шурф № 1 було закладено ближче до північно-західної межі пам'ятки. Стратиграфічний розріз був наступний: 0,0–0,40 м – гумусований супісок, сформований внаслідок внесення органіки, що лежав на материковому піску білого кольору. У культурному шарі шурфу виявлено фрагменти керамічних виробів X – XI, XIII ст., залізне калачеподібне кресало XI – XII ст. (подібне до виявленого під час дослідження Б. Прищепи та Ю. Нікольченка у Дорогобужі [Прищепи, 1996, рис. 44, 11]).

Шурф № 2 було закладено ближче до північного краю городища, за 50 м на північний схід від шурфа № 1. Стратиграфічний розріз був наступний: 0,0–0,30 м – гумусований супісок, сформований внаслідок внесення органіки, що лежав на материковому піску білого кольору. У культурному шарі шурфу виявлено фрагменти керамічних виробів XIV – XV ст.

Шурф № 3 було закладено ближче до південної частини городища, за 30 м на південь від шурфа № 2. Стратиграфічний розріз був наступний: 0,0–0,60 м – гумусований супісок, сформований внаслідок внесення органіки, що лежав на материковому піску білого кольору. В культурному шарі шурфу виявлено фрагменти керамічних виробів XIV ст.; металеві двошипові остроги довжиною 14,6 см із співвідношенням шипів 8,0: 6,4 см, відстанню між шипами 1,9 см (аналогічна острогам з Сонсядки XII – XIII ст. [Кучінко, 1993, с. 39]); фрагмент залізного вудила із довжиною збереженої ланки гризла 9,0 см; металева фібула давньоруського часу, підковоподібна, в перетині кругла, з спіралью загнутими кінцями, з діаметром 3,2 см і довжиною язичка 4,6 см (аналогічна бронзовій фібулі з культурного шару XII – XIII ст. з Дорогобужа [Прищеп, 1996, с. 80]); фрагмент металевого браслету-пластини з рослинним орнаментом 4,9x1,9 см; фрагмент скляного крученого браслету жовтого кольору довжиною 2,6 см.

На території городища і поселення було проведено суцільне обстеження із застосуванням металодетектора «Garette-450». Виявлено керамічні, металеві та скляні вироби.

Рятівні археологічні розкопки на території пам'ятки проводилися 2009 року двома розкопами у центральній частині городища. Загалом розкопана площа становила 372 кв. м.

В районі закладання шурфу № 2 було закладено розкоп № 1 розмірами 16x12 м (загальна площа 192 кв.м). Орієнтований розкоп за сторонами світу. Квадратам розкопу розміром 2,0x2,0 м була присвоєна літерна нумерація від А до Е по лінії північ-південь

і цифрова від 1 до 8 по лінії захід-схід. Глибина розкопу становила 0,80 м від сучасного рівня.

Пошаровий розріз ґрунту у розкопі наступний: 0,0–0,2 м – шар гумусованого супіску; далі до глибини 0,8 м йшов шар щільного супіску коричневого та чорного кольорів, в якому виявлено матеріали від ранньозалізного віку до XIX ст. Помітним є також перевідкладений характер цього шару у зв'язку з довготривалою оранкою на пам'ятці. Нижче його залягав материковий пісок білого кольору.

В розкопі було виявлено і досліджено 9 об'єктів (2 споруди і 7 ям).

Споруда № 1 виявлена у кв. 3-А-Б, мала розміри 1,18x0,65 м при заглибленні у материк від рівня виявлення на 0,20 м. Вона являла собою скупчення білої глини із значним включенням гумусованого піску. При розборці скупчення було виявлено два вінчики керамічних посудин XIII – XIV ст., зокрема фрагмент так званої «волинської» амфори. У заповненні споруди виявлено фрагменти кераміки X – XI ст., як з манжетоподібними вінчиками, так і з вінчиками відігнутими назовні, а також фрагмент сковорідки цього ж часу.

Споруда № 2 виявлена у кв. 2-В-Д, мала розміри 2,80x1,30 м при заглибленні у материк від рівня виявлення на 0,43 м. У заповненні споруди виявлено значну кількість кераміки X – XI ст., кістяну проколку та виріб із трубчастої кістки (прясельце?).

Споруда № 3 виявлена у кв. 2–3-Д-Е, мала розміри 1,40x1,20 м при заглибленні у материк від рівня виявлення на 0,75 м. При виймці даного об'єкту було виявлено фрагменти кераміки X – XI ст., але при зачистці долівки виявлено кераміку XV – XVI ст. Цим же часом і продатовано споруду. Можна припустити, що під час її створення вона частково знищила споруду № 2, яка датується ранішим часом.

Споруда № 4 виявлена у кв. 3–4-Д-Е, мала розміри 1,70x0,65 м при заглибленні у материк від рівня виявлення на 0,59 м. У заповненні споруди виявлено фрагменти кераміки X – XI ст.

Споруда № 5 виявлена у кв. 4–5-Г-Д, мала розміри 1,64x0,62 м при заглибленні у материк від рівня виявлення на 0,20 м. При виїмці даного об'єкту було виявлено фрагменти кераміки X – XI ст., а також фрагменти кістки зі слідами обробки.

Споруда № 6 виявлена у кв. 4–6-В-Г, мала розміри 2,74x0,75 м при заглибленні у материк від рівня виявлення на 0,39 м. При виїмці даного об'єкту виявлено фрагменти кераміки X – XI ст.

Споруда № 7 виявлена у кв. 6–7-Б-В, мала розміри 2,20x1,18 м при заглибленні у материк від рівня виявлення на 0,38 м. При виїмці даного об'єкту виявлено фрагменти кераміки X – XI ст.

Яма № 1 виявлена у кв. 6–7-В, мала розміри 0,48x0,37 м при заглибленні у материк від рівня виявлення на 0,20 м. При виїмці даного об'єкту виявлено фрагменти кераміки XIII – XIV ст.

Яма № 2 виявлена у кв. 6–7-А-Б, мала розміри 0,82x0,85 м при заглибленні у материк від рівня виявлення на 0,10 м. При виїмці даного об'єкту виявлено фрагменти кераміки XIII – XIV ст.

Поруч із розкопом № 1, з його північної сторони, було закладено розкоп № 2 розмірами 30x6 м (загальна площа 180 кв.м). Орієнтований розкоп за сторонами світу. Квадратам розкопу розміром 2,0x2,0 м була присвоєна літерна нумерація від Б до Г по лінії північ-південь і цифрова від 2 до 16 по лінії захід-схід. Глибина розкопу становила 0,60–0,80 м від сучасного рівня.

Пошаровий розріз ґрунту у розкопі наступний: 0,0–0,2 м – шар гумусованого супіску; далі до глибини 0,6–0,8 м йшов шар щільного супіску коричневого та чорного кольорів, в якому виявлено матеріали від ранньозалізного віку до XIX ст. Помітним є також перевідкладений характер цього шару у зв'язку з довготривалою оранкою на пам'ятці. Нижче його залягав материковий пісок білого кольору.

В розкопі було виявлено і досліджено 10 об'єктів (5 споруд і 5 скупчень глини) та незрозуміла конструкція з глини (швидше за все другої половини XX ст.)

Споруда № 8 виявлена у кв. 8–9-Г, мала розміри 1,63x1,02 м при заглибленні у материк від рівня виявлення на 1,02 м. Досліджена лише частково, оскільки входила у південну стінку розкопу. У заповненні споруди виявлено фрагменти кераміки X – XI ст. як з манжетоподібними вінчиками, так і з вінчиками відігнутими назовні.

Споруда № 9 виявлена у кв. 12-В-Г, мала розміри 1,17x1,28 м при заглибленні у материк від рівня виявлення на 0,41 м. При виїмці заповнення даного об'єкту виявлено фрагменти кераміки XIII – початку XIV ст. (зокрема, фрагменти покрішки).

Споруда № 10 виявлена у кв. 15–16-В-Г, мала розміри 1,10x1,18 м при заглибленні у материк від рівня виявлення на 0,58 м. При виїмці даного об'єкту виявлено фрагменти кераміки другої половини XIII ст.

Споруда № 11 виявлена у кв. 15–16-Б, мала розміри 2,90x1,80 м при заглибленні у материк від рівня виявлення на 0,30 м. Досліджена лише частково, оскільки входила у західну стінку розкопу. При виїмці даного об'єкту виявлено фрагменти кераміки XIII – початку XIV ст., але при зачистці долівки виявлено також ліпну кераміку VIII – IX ст. культури типу Лука-Райковецька. Слов'янським часом і датовано споруду.

Споруда № 12 виявлена у кв. 4–6-Б, мала розміри 2,20x1,01 м при заглибленні у материк від рівня виявлення на 0,50 м. Досліджена лише частково, оскільки входила у північну стінку розкопу, а з південного боку значно пошкоджена глиняною конструкцією XX ст. Датуючих матеріалів не виявлено.

У різних частинах розкопу було виявлено і досліджено 5 скупчень з міцної білої глини, різних розмірів. Лише при розбірці такого скупчення в кв. 9–10-Б виявлено фрагменти кераміки X – XI ст. Інші скупчення знахідок не містили.

Колекція знахідок із об'єктів і культурного шару розкопів №№ 1–2 включає вироби з глини, заліза, бронзи, кістки, каменю та скла.

Глиняні вироби представлені майже виключно уламками ліпної та гончарної кераміки.

Ліпна кераміка представлена фрагментами вінець та стінок. Серед знахідок 2009 року виділяємо III типи ліпної кераміки, що відповідно належать до різних історико-культурних типів.

I тип – тюльпаноподібні, слабопрофільовані горщики витягнутих пропорцій з ледь розхиленою назовні шийкою. Тісто має середню якість, містить домішки дрібного піску. На зламі фрагменти мають однорідний темний колір, поверхня – темна, зрідка – світло-коричнева. За аналогіями такі горщики відносяться до раннього залізного віку.

II тип – а) горщики з загнутими до середини плечиками і невиділеними або прямими вінцями. Вінчики інколи орнаментовані заглибленими насічками. Тісто має середню якість, колір чорний, зовнішня поверхня спеціально ошершавлена. У тісті крупні домішки кременю та піску. За аналогіями відповідає кухонному посуду вельбарської культури римського часу II – IV ст. н. е.

б) горщики з вигнутими стінками, що закінчуються завуженням і злегка вигнутим назовні вінчиком. Випал рівномірний. У тісті крупні домішки кременю та піску. За аналогіями відповідає кухонному посуду вельбарської культури римського часу II – IV ст. н. е.

III тип – фрагменти верхніх частин ліпних горщиків, витягнутих пропорцій, із розширенням у верхній частині та звуженням у нижній, зі слабозвинutoю і низькою шийкою. Вінчик прямий і високий, внутрішня частина має невеликий валик. Виявлено також фрагмент сковорідки з рівною поверхнею. Цей посуд за аналогіями відноситься до празько-корчацької культури.

У розкопах виявлено як ліпну, так і гончарну кераміку Лука-Райковецької культури, репрезентовану як столовим, так і кухонним посудом, а також однією сковорідкою. Зокрема, у споруді № 11 на долівці виявлено три фрагменти ліпної кераміки культури типу Лука-Райковецька. У одного фрагмента вінчик прямий, високий, край заокруглений. У двох інших вінчики прямі, високі, косо зрізані, на кінці зрізу – валик. Випал середньої якості, тісто з домішками піску.

Гончарна кераміка, виявлена у розкопах, представлена фрагментарно і репрезентує давньоруський період X – XI ст. (рідше – XII ст.) та післямонгольську добу другої половини XIII – першої половини XIV ст., а також керамічні вироби пізньосередньовічної доби (XVI – XVIII ст.) та нового часу (XIX ст.).

Кераміка X – XI ст. представлена горщиками двох типів:

До першого типу відносяться горщики з відігнутими назовні простими вінцями. До другого типу відносяться горщики, які на зовнішньому краї вінець мають потовщення-манжет.

Орнаментовані горщики двох типів хвилястими чи горизонтальними паралельними заглибленими лініями, які наносилися на плічка та тулуб. Тісто середньої якості, з домішками кварцового піску та подрібнених кварцитів червоного кольору. На зламі черепок одноколірний, переважно темного кольору.

Кераміка післямонгольської доби представлена горщиками з відігнутими назовні вінцями, із закраїнами із внутрішньої сторони та одним фрагментом верхньої частини волинської білоглиняної амфори. У споруді № 9 виявлено фрагмент покришки, а саме її нижню частину – паз під вінчик. Тісто середньої якості, з домішками кварцового піску та подрібнених кварцитів червоного кольору. На зламі черепок одноколірний, переважно темного кольору.

Багата на оформлення і декор кераміка пізньосередньовічного часу. Зустрічалися горщики із вінчиками із пальцевими заціпами, характерні для XV–XVI ст., та з «ялинковим» врізним орнаментом. Тісто посуду цього часу високої якості, на зламі черепки одно- або двоколірні, ззовні від білого до чорного кольорів.

Вироби із каменю, виявлені в розкопах, представлені брусками різної форми та кольору – від рожевого до темно-сірого.

Знайдені в розкопі вироби із заліза давньоруського часу, представлені знаряддями праці, побутовими та господарськими речами.

Найбільше в колекції ножів – 22 екземпляри, в тому числі добре збережених – 8.

Більшість виробів мають пряму спинку клинка і прямий черешок, який проходить паралельно спинці. Один ніж має дугоподібну спинку. Інший ніж має лезо, спіраль-но прокручене, можливо, використовувався у ритуальних діях. Ще один ніж з широким черенком та лезом використовувався у садівництві – для обрізання винограду.

В розкопі № 1 на глибині 0,30 м від денної поверхні виявлено залізне ковани кресало. Воно дволезове, овальної форми, по бокам має півкруглі вирізи. Подібне кресало овальної форми з отвором по центру, але без вирізів по боках знайдено на території пам'ятки. Ще одне кресало, калачеподібне, виявлено у розвідковому шурфі № 1. Всі вони датуються досить широко – XI – XIII ст.

Виявлені також рибальські знаряддя – остроги, гачки, грузила та блешня. Блешня виготовлена з олова та заліза, лита та кована. Являє собою видовжену півкруглу пластину, що в одному кінці має отвір, а в другому – обламаний гачок. За аналогіями датується XI – XII ст. [Колчин, 1985, табл. 89, рис. 9]. Варто зауважити, що під час проведення досліджень в культурному шарі розкопів були виявлені остеологічні залишки риб (луски). Їх обстеження провів іхтіолог Шацького національного природного парку М. А. Сінчук, ідентифікувавши їх з представниками риб родини коропових та окуневих.

Спорядження вершника та коня представлене фрагментами вудил, шпор-зірочок, пряжками. Залісні ковані пряжки, виявлені у розкопах мають різні форми. Дві пряжки з розкопу № 1 (глибина виявлення у культурному шарі – 0,30 м від денної поверхні) і з розкопу № 2 (глибина виявлення у культурному шарі – 0,50 м від денної поверхні) мають півкруглу форму, з прямою стороною для кріплення язичка, що відсутній. За аналогіями датуються IX – XIII ст. [Колчин, 1985, табл. 148, рис. 14]. Ще одна пряжка з розкопу № 1, виявлена у культурному шарі на глибині 0,30 м від денної поверхні, має під квадратну форму, з прямою стороною для кріплення язичка і півкруглою стороною з протилежного боку. Також датується широко IX – XIII ст. [Колчин, 1985, табл. 148,

рис. 18]. Пряжка з розкопу № 2, виявлена у культурному шарі на глибині 0,30 м від денної поверхні, має прямокутну форму, з прямою стороною для кріплення язичка, що відсутній. Також датується широко IX – XIII ст. Одна лита бронзова пряжка, виявлена у розкопі № 1 на глибині 0,10 м від денної поверхні, має прямокутну форму, випуклі внутрішні стінки, фігурна. Датується XI – XII ст. Залісні ковані зірочки від шпор шестипроменевої, мають отвір по центру для кріплення, датуються XIII – XIV ст.

У культурному шарі розкопів виявлено 5 залізних кованих наконечників стріл, 2 з яких – арбалетні. Один наконечник має лезо ромбовидної форми, закінчується упором і черенком, кінчик леза і черенка відламані. Другий наконечник стріли має лезо ромбовидної форми, закінчується упором і черенком. Третій наконечник стріли має лезо трикутної форми, з плавним упором, кріплення черенкове. За аналогіями ці знахідки датуються досить широко – X – XII ст. Виявлено також частину втулки від втульчастого наконечника стріли, що переходить в шиловидне лезо, датується XI-XII ст. Два наконечника бронебійних арбалетних стріл чотиригранні, ромбоподібні в перетині, датуються XIII – XIV ст.

Серед металевих предметів давньоруського часу побутового та виробничого призначення виявлено перовидне свердло, металеве вушко посудини, сокиру, гаки, гачок для підвішування предметів, замок, ключ.

Робочу частину залізного ковани перовидного свердла виявлено у культурному шарі розкопу № 1 на глибині 0,30 м від денної поверхні. Кругла в перетині основа свердла переходить в робочу на півтора витка. За аналогіями датується XII ст. [Колчин, Табл. 99, рис. 16].

У культурному шарі розкопів виявлено також фрагменти металевих кованих фібул давньоруського часу. Датуються XI – XIII ст.

Вироби з кольорових металів представлені готською фібулою, фібулою з пряжкою давньоруського часу, хрестиками, двома перснями, різними накладками до одягу та трьома з позолотою – ймовірно, до книжко-

вої оправи, фрагментом браслету, медальйоном.

Три металеві накладки, виявлені в культурному шарі розкопу № 1 на глибині 0,10 м від денної поверхні, виготовлені з бронзи, мають позолоту. За формою трикутні у вигляді рослинного орнаменту. Можливо, це накладки до книжкової оправи. Датуються XI – XII ст. Дві металеві накладки, виявлені в культурному шарі розкопу № 2 на глибині 0,30 м від денної поверхні, виготовлені з бронзи, литі. Одна має форму хреста у колі, центр випуклий, інша – сріблена, фігурна, має в центрі отвір у формі хреста, а на звороті – дві заклепки. Датуються XI – XII ст.

Пластина бронзова, виявлена в культурному шарі розкопу № 2 на глибині 0,30 м від денної поверхні, зігнута у півтори згини, що з'єднані між собою двома заклепками. За аналогіями датується широко – X – XIII ст. Пластина-прикраса бронзова, виявлена в культурному шарі розкопу № 1 на глибині 0,30 м від денної поверхні, лита, зігнута вдвоє, кінці з'єднані заклепкою, один з кінців має перекладину. Датується XI – XII ст. Ще одна бронзова пластина, виявлена в культурному шарі розкопу № 1 на глибині 0,50 м від денної поверхні, кована, зігнута вдвоє і з'єднана між собою чотирма заклепками. Там же і на тій же глибині виявлена бронзова пластина прямокутної форми, що має тиснуте зображення, в одному кінці – заклепку. Ще один фрагмент бронзової пластини, виявлено у культурному шарі розкопу № 1 на глибині 0,10 м від денної поверхні. Фрагмент прямокутної форми, на одній стороні прикована невелика лита пластина.

Також виявлена бронзова лита прикраса в культурному шарі розкопу № 2 на глибині 0,30 м від денної поверхні. Вона порожниста, орнаментована, її кругла площина в одному кінці має вушко, в іншому – надламаний гачок.

У культурному шарі розкопу № 1 виявлено бронзову стулку від двостульчатої прикраси, виготовлену у техніці лиття та гравірування. Вона фігурної форми, має п'ять отворів по краям, орнаментована гравірованим візерунком.

Підвісний кинжалик-прикраса, виявлений в культурному шарі розкопу № 1 на глибині 0,10 м від денної поверхні, литий, виготовлений з бронзи. Його широка пластина має візерунчасті зубці, кінці відламані. Має також на одній стороні насічки. За аналогіями датується XI – XII ст. [Кучинко, 2008, фотоіл. XXIII, № 10, 12].

Медальйон, виявлений у культурному шарі розкопу № 1 на глибині 0,60 м від денної поверхні, литий, виготовлений з свинцю. Круглої форми, вушко для підвішування відламане. Орнамент виконаний крапочками і складається з центрального кола, від якого відходить вісім променів. Між кожним з променів – по шість крапочок. По зовнішньому краю є ще два кола. За аналогіями датується XI-XII ст. [Кайль, 2006, № 1052].

Два натільні хрестики, виявлені в культурному шарі розкопу № 1 на глибині 0,10 м від денної поверхні, литі, виготовлені із свинцю. Рамена хрестів погнуті, можливо проплавлені. Датуються XI – XII ст. Фрагмент натільного хрестика, виявлений в культурному шарі розкопу № 1 на глибині 0,10 м від денної поверхні, литий, виготовлений зі свинцю. Бічне і верхнє рамена мають отвори для нанизування. Датується XI – XII ст. Фрагмент натільного хрестика, виявлений в культурному шарі розкопу № 1 на глибині 0,30 м від денної поверхні, литий, виготовлений із свинцю. Рамено, що має перекладину, орнаментовано колами. Датується XI – XII ст.

Виявлено також бронзове коване кільце, виготовлене з тонкої пластини, без орнаменту.

Привертає увагу один перстень з князівським знаком-тризубом. Перстень виготовлений із міді, тризуб поданий у розквітлій формі. На основі цього персня-печатки зроблено і затверджено сучасний герб селища Шацьк (Рис. 2).

Виявлено також 4 свинцеві торгові пломби дорогичинського типу. Всі пломби литі та з тисненням. Три пломби, виявлені у культурному шарі розкопу № 2 на глибині 0,10 м від денної поверхні. Одна плomba має тиснене зображення у вигляді кіл і літер (?) на двох

сторонах. Друга плomba має тиснені зображення у вигляді хреста і півмісяця на одній стороні та тризуба на зворотній. Третя пластина має тиснені зображення у вигляді кола і візерунків в ньому на одній стороні та розквітлого тризуба на зворотній.

Унікальними знахідками є дві вислі свинцеві печатки-булли.

Печатка № 1 має на аверсі зображення погруддя чоловіка, літери по боках не збереглися, на реверсі – напис в три рядки «дін/єсло/во». Найвірогіднішим є належність цієї печатки турово-пінському князю Святополку-Михайлу, сину князя Ізяслава-Дмитра, внука князя Ярослава Мудрого.

Печатка № 2 має на аверсі зображення погруддя чоловіка, літери з лівого боку «АН». Через центр виривався шнур, що знищило частину зображення. На реверсі має напис у два рядки, що погано читається.

Широкий хронологічний діапазон монетної колекції з розкопів: виявлено срібний римський динарій Антонія Пія (II ст. н. е.), мідний анонімний візантійський фоліс (I тис. н. е.), що пізніше використовувався як медальйон (про що свідчить отвір в монеті і кільце, вставлене в нього), срібний півгріш Олександра Ягеллончика (1501–1506), срібний торунський третяк (3 динарія) Владислава Ягайла (1386–1434), 3 динарії-білони Владислава III (1434–1444), 5 динаріїв-білонів Яна Ольбрахта (1492–1501), срібний динарій Олександра Ягеллончика (1492–1501), динарій-білон Казимира Ягеллончика (1446–1492), мідні 2 копійки Російської імперії (1758 р.).

У розкопах виявлено також шиферні пряслиця овруцького типу, що датуються XI–XIII ст.

Серед кістяних виробів зустрічалися проколки, одна з яких виявлена у споруді № 2, пластина для руків'я ножа, оброблені роги, у тому числі гостроконечники. У споруді № 2 виявлено також виріб з трубчастої кістки, в якому просвердлено наскрізний отвір і вирізано косу грань, можливо, це прясельце.

Скляні вироби давньоруського часу з розкопу представлені прикрасами: намистиною та фрагментами кручених браслетів.

Два фрагменти скляних браслетів, виявлені в культурному шарі розкопу № 1, виготовлені з темного скла, покриті жовтою емаллю, з імітацією під кручення. За аналогіями датуються досить широко – кінцем X – XIV ст. Намистина, виявлена в культурному шарі розкопу № 2 на глибині 0,30 м від денної поверхні, виготовлена з голубого скла. Відноситься до так званих «зонних» намистин XI – XII ст. [Кучинко, 1993, с. 69, рис. 21, 3–4].

Розкопки 2009 року на території урочища «Сад» виявили багатшаровий характер пам'ятки, інтенсивність заселення її в перших століттях нашої ери, ранньослов'янського і давньоруського часу, Польсько-Литовської доби (XIV – XVI ст. і XVII – XVIII ст.), перспективність археологічних досліджень на наступні роки. До розкопок дана пам'ятка в письмових джерелах фіксувалась як городище XI – XIII ст., чітка площа якого була невідома.

Мис, що височіє над берегом озера Люцимир, ще до утворення тут городища, був заселений у різні епохи. Племенами, що лишили тут досить цікавий археологічний слід були готи, в археології – це вельбарська культура. Під час розвідок і розкопок було виявлено кераміку, фібули, пряжку, та монети II ст. (римські динарії).

Найбагатший культурний шар X – XII ст. і XIII – XIV ст. Саме в цей період тут фіксується городище мисового типу, про вагому політико-економічну роль якого свідчать виявлені дві князівські печатки (булли). Одна печатка належала князю Святополку Ізяславичу, власник іншої – не встановлений. Ймовірно, йому ж належав перстень-печатка з розквітлим тризубом.

Можна припускати, що в княжу добу городище було досить багатим торговим центром. Свідченням цьому є виявлені торгові пломби.

Контакти з середньовічною Європою мали відбиток і у військовій справі. Виявлені тут рухомі зірочки від шпор та арбалетні наконечники стріл, які можна вважати типовим європейським імпортом.

Розташування городища на березі озера і в околиці великих лісових масивів сприяло

розвитку рибальства і полювання. Під час розкопок було виявлено луску п'яти видів риби: короп, плітка, краснопера, лящ, окунь. Також знайдено кістки та роги диких тварин – роги оленя, череп та окремо ікла дикого кабана та ін.

Виявлено велику кількість рибальського інвентарю: гачки, блешні, грузила, остроги.

Можна зауважити, що серед індивідуальних знахідок княжої доби майже відсутні сільськогосподарські знаряддя, досить мало і ремісничих. Разом з тим виявлено велику кількість прикрас, часто золочених чи срібних, монети, торгові пломби, князівські печатки. Це може бути ознакою того, що городище утворювалось не в наслідок об'єднання ремісників і землеробів, а знаті та купців. Саме еліта тодішнього суспільства і була основним рушієм розвитку даного городища.

Духовний світ жителів городища містить чіткі християнські ознаки. Підтвердженням цьому є виявлені численні натільні хрестики, накладки у формі хреста поряд з відсутністю будь яких язичницьких амулетів. Єдиним артефактом, який можна вважати перехідним, є круглий амулет з зображенням хреста в центрі. В ньому поєднані символи солярного знака і хреста, який зображений неоднаковою кількістю крапочок, що також може містити певний підтекст.

Кераміка X – XI ст. виявлена на городищі не є типовою для більшості волинських городищ того часу. Аналогічну кераміку можна зустріти тільки на території сучасної Білорусії, наприклад в Дорогичині.

Серед виявленої на сьогодні кераміки можна зауважити, що переважає кераміка X – XI ст., відсоток кераміки XII – XIII ст., значно нижчий, тоді як кількість кераміки XIV, XV і XVI ст. знову зростає. Це може говорити про занепад городища в певний проміжок часу і про його регенерацію згодом.

Причиною занепаду може бути пожежа, про, що свідчить велика кількість плавленого металу, зокрема олова та бронзи.

Згідно люстрації, що датується початком XVI століття, в Шацьку знаходилась митна контора. На городищі під час досліджень

було виявлено 15 монет цього періоду. Можна припустити, що велика кількість монет може бути свідченням того, що митна контора знаходилась на місці городища. Дані судження підтверджує і топоніміка, так стара назва мосту що знаходиться неподалік – «Митлавський», тобто міст, що належить або близький до митниці.

Проаналізувавши літописи було зауважено, що під перераховані вище географічні і археологічні особливості даного городища досить чітко підпадає літописне місто Рай, яке на сьогодні не було чітко локалізованим.

Впорядкувавши всі перераховані літописні згадки в хронологічному порядку, також зважаючи на археологічний матеріал, можемо відтворити послідовність подій, що відбувалися на території літописного Раю.

– Між 1088–1093 роками у місті міг перебувати Святополк Ізяславич, який на той час був турово-пінським князем і печатка якого знайдена під час обстежень.

– Під 1157 роком Рай згадується як Власність Юрія Ярославовича, внука Святополка. В цьому році, за свідченням літопису, місто було розграбоване.

– В 1242 році по території нинішнього Шацького району проходила татаро-монгольська орда, яка, як згадує літописець, багато лиха накоїла, а саме спалила не тільки церкву в місті Рай, а й саме місто. Тому коли вдруге згадується ця місцевість вже у 1253 році, то від міста залишилась лише гарна гора, а місто згадується як колись існуюче.

– Вже до 1288 року Рай відбудовується і згадується як містечко. В цей час тут перебуває князь Володимир Василькович зі своєю княгинею Ольгою. Туди до нього приїжджає його брат Мстислав і єпископ Борко Оловянець.

Саме тут в містечку Рай Володимир складає і оголошує свій заповіт, згідно якого він передає всі городи з стольним градом Володимиром своєму брату Мстиславу. Скоріш за все, це саме Володимир Василькович відбудував місто, оскільки він захоплювався полюванням у багатих на дичину Шацьких лісах.

Дана пам'ятка є унікальна своєю багатошаровістю, багатством археологічного матеріалу, більше того можна вважати дане городище залишком літописного міста. Перспективним вважається створення на базі пам'ятки та прилеглих до нього східних околиць сучасного Шацька (а в середньовіччі – містечка) історико-культурного заповідника, що у поєднанні з Шацьким Національним природним парком могли б створити унікальне рекреаційне середовище на берегах Шацьких озер.

У даний час доступними для дослідження є лише центральна частина пам'ятки – інша територія занята під самовільно захоплені людські городи. Перспективними для досліджень є західна та північно-західна частини пам'ятки, де окрім давньоруських матеріалів виявлено знахідки римського часу (вельбарської культури).

Проведення розкопок і консервація виявлених об'єктів на зазначених територіях пам'ятки дозволяє очікувати виникнення туристичного інтересу до археологічних досліджень. Враховуючи наявність неподалік від пам'ятки туристичної інфраструктури Шацького поозер'я, близькість населеного пункту, розвинуту автодорожню інфраструктуру, заплановане будівництво митного переходу «Адамчуки» з Республікою Польща, а також незначну віддаленість від історичних міст Любомля, Володимира-Волинського та Луцька, можливе прогнозування стійкого туристичного інтересу не лише з боку іногородніх туристів у літній сезон, а й жителів та учнів шкіл згаданих історичних міст та сіл Шацького і Любомльського районів.

Для забезпечення постійного щорічного експонування виявлених давніх споруд чи (у перспективі) жител необхідно проведення не лише археологічних розкопок і першопочаткової польової консервації об'єктів, але і спорудження над розкопом стаціонарного павільйону з оглядовою площадкою та проведення благоустрою навколишньої території (автостоянка, дитяча ігрова площадка тощо).

Розвиток цієї території у туристичному відношенні з археологічним музеєфікова-

ним розкопом у якості центрального об'єкту дозволить створити нові не лише тимчасові, пов'язані з проведенням археологічних розкопок, побудовою павільйону, але й постійні робочі місця з базою платників податків (технічне обслуговування, охорона території, виготовлення і продаж сувенірної продукції, продаж краєзнавчої літератури тощо).

Здійснення даного проекту пов'язано з інвестиційними внесками на наступних його етапах:

1. Археологічні розкопки. Вартість проведення археологічних досліджень на ділянці 300 кв. м складає 250 000, 00 грн. Тривалість робіт – 2–3 міс. в рік.

2. Стаціонарний павільйон (навіс). Орієнтовна вартість проектування – 100 000,00 грн; орієнтовна вартість будівництва павільйону та благоустрою прилеглої території – 1 000 000, 00 грн. Загальна тривалість робіт – 6 міс.

Очікуваний прибуток від експлуатації археологічного розкопу у якості об'єкту туристичного показу та прилеглої території складає 300 000, 00 грн. в рік; окупність затрат – 6 років.

3. Організація виробництва та розповсюдження тематичної сувенірної продукції. Орієнтовна вартість – 150 000,00 грн. Очікуваний прибуток від продажу сувенірної продукції складає 200 000,00 грн. в рік; окупність затрат – 1 рік.

Загальна вартість проекту орієнтовно сягає 4–5 млн. грн. Враховуючи можливість одночасного проведення низки заходів, сумарна тривалість реалізації проекту складає 1 рік, додатково необхідно враховувати щорічні проведення археологічних досліджень. Очікуваний термін окупності проекту в цілому – до 10 років.

Можливо і зменшення термінів окупності інвестицій за рахунок оптимізації методів управління комплексом, розвитку транспортної та соціальної інфраструктури, а також проведення активної рекламної компанії.

Таким чином проведення археологічних досліджень, музеєфікація виявлених об'єктів та їх експонування може дати новий імпульс соціальному та культурному розвитку Шацького поозер'я.

Література:

---

1. Антонович В. Б. Археологическая карта Вольнской губернии/В. Б. Антонович//Труды XI Археологического съезда в Киеве 1899 г. – Т. 1. – М.: Типография Г. Лиснера и А. Геилера, 1901. – С. 1–133.
2. Златогорський О. Дослідження Шацького городища на Волині у 2009 році/О. Златогорський, С. Демедюк//Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. Tom XXXI. – Rzeszów 2010. – S. 115–121.
3. Кайль В. А. Каталог нательных христианских крестов, подвесок и накладок с изображением креста периода Киевской Руси X–XIII вв./В. А. Кайль, В. В. Нечитайло. – Луганськ: Издательство «Максим», 2006. – 190 с.
4. Козак Д. Н. Етнокультурна історія Волині (I ст. до н. е. – IV ст. н. е.)/Д. Н. Козак. – К.: Наукова думка, 1992. – 176 с.
5. Колчин Б. А. Ремесло/Б. А. Колчин//Древняя Русь. Город. Замок. Село. – М.: Наука, 1985. – С. 244–297.
6. Кухаренко Ю. М. Средневековые памятники Полесья/Ю. М. Кухаренко. – М., 1961. – 39 с.; табл.
7. Кучинко М. М. Исторично-культурний розвиток Західного Побужжя IX–XIV ст./М. М. Кучинко. – Луцьк, 1993. – 159 с.
8. Кучинко М. Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби/М. Кучинко, Г. Охріменко, В. Савицький. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. – 328 с.
9. Прищепя Б. А. Літописний Дорогобуж в період Київської Русі. До історії населення Західної Волині в X–XIII ст./Б. А. Прищепя, Ю. М. Нікольченко. – Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1996. – 248 с.
10. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року)/О. Цинкаловський. – Вінніпег, 1986. – Т. 2. – 578 с.

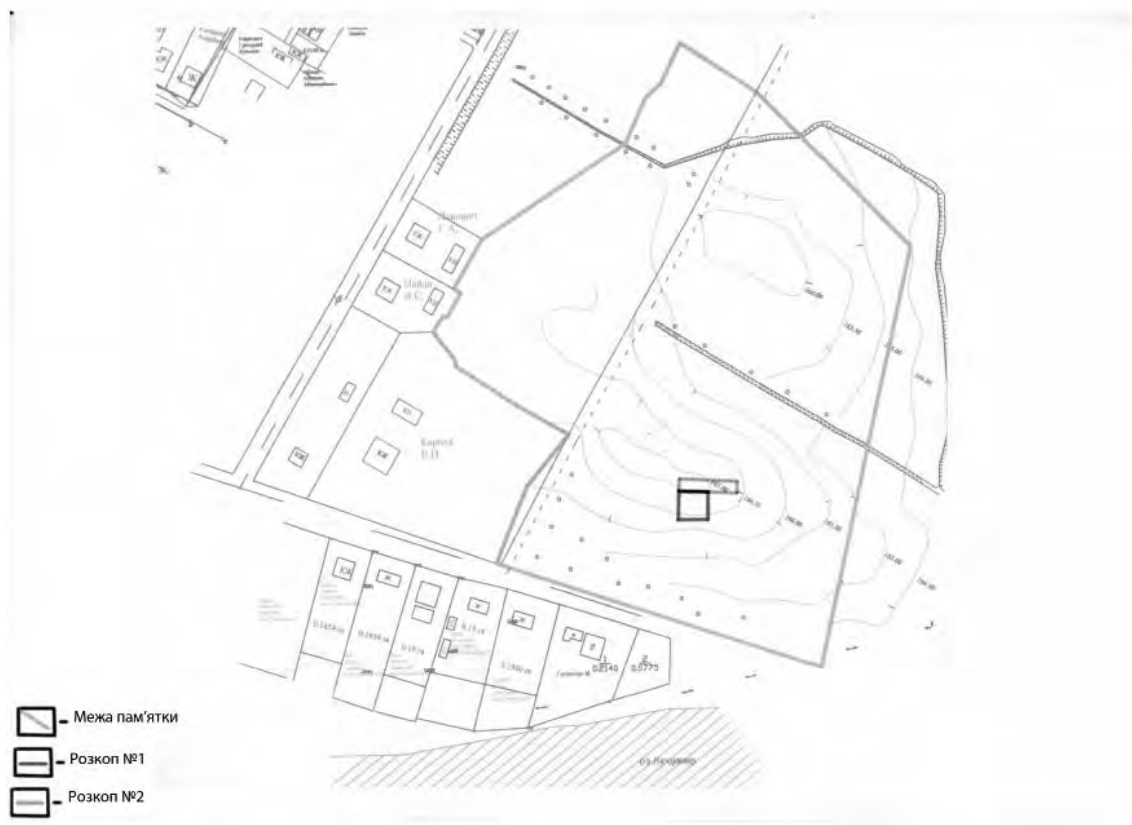

Рис. 1. План пам'ятки

Рис. 2. Герб Шацька, створений на основі князівський печаток, знайдених на розкопі